

ÇORUM'DA BİR TÜCCAR TAİFE: KAYSERİLİ ERMENİLER*

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ**

Öz: Ticaret, devletlerin varlıklarını borçlu oldukları refah seviyesini artıran önemli bir sahadır ve tüccarlar her dönemde şehir hayatının vazgeçilmez unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu meyanda, Kayserili Ermeniler, 19. yüzyılda Çorum şehrinin ticarî hayatında dikkat çeken bir taife olarak çalışmamıza konu olmuştur.

Şer'iyye sicillerinde, özellikle Kayseri'nin Talas Köyü'nden oldukları belirtilen bu tüccarlar, Çorum'un merkezinde yaşıyor, satın aldıkları evlerde veya kiraladıkları han odalarında ikamet ediyorlardı. Miras davaları, tereke işlemleri ve alışveriş ilişkileri ile Osmanlı mahkemesinin gündemine gelen bu gayrimüslim taifenin Çorum'u tercih etmesi, şehrin sosyal ve ekonomik açıdan cazibe derecesini ve ticaret ağı içerisindeki konumunu aydınlatmaya yarayacak bir ipucu olarak alınabilir. Bunun dışında bu tercihin, başka sebepleri de düşündürmesi mümkündür. Kayserili Ermeniler, Çorum'a geli sebepleri yanında, varlıklarının sonuçları ile de incelenmeye değer. Çünkü bunlar, sadece birbiriyle değil, diğer gayrimüslimler ve Müslümanlarla da ilişki içindeydiler. Şehrin en canlı bölgelerinde varlık gösteren ve sicil kayıtlarında, ekonomik açıdan zorluk yaşadıklarına dair herhangi bir emareye rastlamadığımız Kayserili Ermeni tüccarların -takip edebildiğimiz kadarıyla- Çorum'da, en azından birkaç kuşak süren varlıkları, burada kabul gördüklerine ve/ veya yaşamaya elverişli bir ortam bulduklarına yorulabilir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Ticaret, Ermeni, Kayseri, 19. Yüzyıl.

A MERCHANT COMMUNITY IN ÇORUM: ARMENIANS FROM KAYSERİ

Abstract: Trade is one of the fields which increase the welfare level that states owe their existence and tradesmen appear as indispensable elements of town life all over times. In this respect Armenians who come from Kayseri became the subject of this study as a striking group in 19th century, in the commercial life of Çorum town.

The tradesmen who especially emphasized their coming from the Village of Talas of Kayseri in the ser'iyye sijnls were living in the center of Çorum residing in the houses they bought or in rented hotel rooms. The reason of preference of Çorum by that nonmuslim group who comes up with the case of inheritance, probate processes and commercial relations may handle as a clue to lighten the Çorum's attraction state in social and financial terms and Çorum's place in commercial network in the region. In addition to this, it is possible to think some other reasons of that preference. Armenians from Kayseri are also worth examining for the outcomes of their being in Çorum. Because they were in relation not only with themselves, but also with other nonmuslims and Muslims too. About the Armenian tradesmen from Kayseri who lived in the most vibrant areas of Çorum town and that we stumbled no sign about their financial problems according to sijnls and on the contrary, as far as we follow their being for some few generations may be interpreted as their acceptance or gaining recognition in Çorum. As far as the defters we examined indicates that their appearing in court not for any conflict or quarrel is interesting data to add construction below.

Keywords: Çorum, Trade, Armenian, Kayseri, 19th Century.

* 17 Temmuz 2017'de İKSAD Piri Reis Dil ve Tarih Coğrafya Uluslararası Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Çorum 19. yüzyılın başında Sivas (Rum) Eyaletine bağlı bir sancaktır¹ (AKBAL: 622-623). Sivas Eyaleti'nin batı sınırında bulunması dolayısıyla sancağın mülki yapısında sık sık değişiklikler yaşanmıştır. 1831 tarihli ilk nüfus sayımının akabinde, Çorum Sancağı, önce Ankara'ya bağlı bir merkez, sonra da sancak haline gelmiştir. Bir ara Amasya Mutasarrıflığına ve Bozok Sancağına bağlı kalmış ancak, yüzyılın sonunda Ankara Eyaleti'ne dâhil edilmiştir (GÜNDOĞDU: 339-343; KORKMAZ: 50-55).

Kayseri ise aynı dönemde Karaman Eyaleti içerisinde bir sancak durumundadır (AKBAL: 620).

Kayseri nüfusunun içinde önemli bir yer tutan Ermenilerin ticarî girişimcilikleri, yollarını Çorum'a düşürmüştür.² Çünkü Çorum özellikle Samsun limanına yakınlığı ile çevre şehir ve kasabalardan tüccarların uğrak yeridir. Bu sebeptendir ki şehirde bu dönemde 8 han olduğu görülmektedir. Ticaret maksadıyla Çorum'da bulunan gayrimüslimlerin listesinin verildiği bir belgede şehirde, Kayseri, Kastamonu, Sinop, Ankara, Merzifon, Yozgat ve Amasya'dan tüccarların bulunduğu belirtilmiştir³ (ÇŞS-1: 17/24).

Bahsedilen belgeden de anlaşıldığı üzere, Çorum'da ticaret yapmak üzere bulunan gayrimüslimlerin çoğu Ermeni olup büyük bir kısmı da Kayseri'nin Talas Köyü'nden gelme idi. Bunların bazıları emlak sahibi idi ve çoğunluğu hanlarda ikamet ediyordu. Aralarında baba-oğul, kardeş veya aynı mahalleden olanların bulunması, yani aralarında yakınlık olması dikkat çekicidir. Bu noktada ticaretin, Kayserili Ermeniler açısından sadece bazı ailelerin meşgalesi olmadığı, belki de memleketin gözde mesleği olduğu ve bu sebeple çok sayıda aynı işi yapan tüccarın bulunduğu söylenebilir.⁴

1 . Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Gayrimüslimler

Esasen şer'iyye sicillerinde, Kayserili tüccarların faaliyetleri hakkında yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları incelenecektir ancak öncelikle burada yine şer'iyye sicillerinden takip edebildiğimiz bir duruma değinmek yerinde olacaktır. İncelediğimiz dönem Tanzimat fermanının ilan edildiği dönemi kapsamakta olup gayrimüslim tüccarların ve tabii Ermenilerin faaliyetlerini artırdıkları ve çeşitli imtiyazlarla, giderek güçlendikleri bir dönemdir.

18.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı siyasi atmosfer beraberinde ekonomik problemleri getirmiş olduğundan incelediğimiz dönemi, Osmanlı

¹ Sivas Eyaleti 17. yüzyıla kadar Rum Eyaleti olarak adlandırılmıştır. Tanzimatın ilk yıllarına kadar, Canik Mutasarrıflığının ayrılması dışında idari olarak pek bir değişiklik göstermeyen eyalet, 1848-1850 yıllarında 4 sancağa indirilerek küçültülmüştür. Bunlardan birisi de Çorum Sancağıdır (AÇIKEL: 225).

²Bugün Kayseri ile Çorum il merkezleri arasındaki mesafe yaklaşık 280 km'dir (http://www.illerasimesafe.com/corum_kayseri/)

³ Tarih net değil: 17 Safer - 14 Zilkade 1256/ 20 Nisan 1840 - 7 Ocak 1841.

⁴ Belgede adı geçen 51 tüccardan 17'si Kayserili idi (ÇŞS-1: 17/24).

Devleti'nin ekonomisini düzeltmeye yönelik giriştiği bazı yeniliklerle beraber düşünmek gerekmektedir. Nitekim Rusya gibi dış güçlerle yaşanan ve Osmanlı Devleti'ni zora düşüren savaşlar yanında Mehmet Ali Paşa isyanı gibi iç problemler de Osmanlı gelirlerinin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Bir taraftan savaşların sebep olduğu kayıplar, bir taraftan Mısır'dan elde edilen gelirler gibi önemli gelirlerin elden çıkması ve Balkan topraklarının kaybedilmeye devam edilmesi bu meyanda sayılabilir. Diğer taraftan Batılı devletlerin özellikle İngiltere'nin büyük bir serbestiyetle Osmanlı topraklarında yaptığı ticaret, Osmanlı Devleti'ni ıslahatlar yaparak ekonomiyi düzeltme ve kötü gidişatı, lehine çevirmek üzere değiştirme yoluna itmiştir (QUATAERT: 447-450).

Bu ortamda Osmanlı tebası olan gayrimüslimlerin aracı rolü ile yabancı girişimcilere yardım etmesi, bu arada da hem toptan hem de perakende ticareti giderek ele geçirmesi mümkün oldu. Bunda devletin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra bu grubun öne çıkardığı loncalar üzerinde denetimini artırması, diğer taraftan yabancı etkisini azaltmaya yönelik olarak çeşitli imtiyazlı tüccar grupları yaratması gibi ıslahatları etkili olmuştur (QUATAERT: 447-450). İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde de gördüğümüz gibi, bu dönemde Çorum'da müstemin denilen yabancı tüccarlar, gayrimüslim aracılar, beratlı tüccarlar ve hayriyye tüccarları denen Müslüman tüccarlar dikkat çekmektedir⁵ (ÇADIRCI: 357).

2. Kayserili Ermenilerin Çorum'daki Faaliyetleri

Kaysirili Ermeni tüccarların, tüm bu tüccar gruplarıyla ilişkisine dair elimizde pek çok kayıt bulunmaktadır. Örneğin, Aslen Darendeli olup Çorum'un İsa Halife Mahallesi'nde sakin hayriyye tüccarlarından olan Hacı Osman Ağa oğlu Ceridzade Hafız Mehmed Ağa, Çorum Kazası meclisinde, Talaslı olup Çorum'a bağlı Küre Köyü'nde oturan Matyos'un oğlu Kirkor'u (Kopeseroğlu Kirkor) dava ederek, 1270 senesinde Zile Panayırı'nda bu zımmiye 3700 kuruşluk eşya (cinsi: Haleb çetarı) verdiğini ama 3 senedir parasını alamadığını söylemiştir. Kirkor ise parça parça borcunu ödemediğini söylediye de kesin delil getirememiş, davacının isteği üzerine kendisine yemin ettirilmiş, edemeyince dava, Kirkor aleyhine sonuçlanmıştır (ÇŞS-2: 110/202). Buradan iki taraf arasında daha önceye dayanan bir ticari ilişki bulunduğu ve başka pazarlarda da birlikte çalıştıkları anlaşılmaktadır.⁶

Kaysirili Ermenilerin, çok sık olmasa da, Yahudi tüccarlarla da ticaret yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Ölçekoğlu Hanı'nda ikamet eden Talaslı Ermenilerden Kerbanbaşoğlu

⁵ Örneğin, Avrupa, İran, Hindistan ile ticaretle uğraşan ve İstanbul'da Valide Hanı'nda kalan Beyler oğlu Agop adlı defterli tüccar, Osmanlı teb'âsından Kervanbaşı Sefir oğlu Artin adlı bir kişiyi hizmetine alarak ticaret işlerini yürütmek üzere, Çorum'da ikâmet ettirmek için ferman suretini tüccarın vekilleri, mühürlü arzuhalleriyle istemişlerdir. Bu şekilde kendisine nişanlı ticaret beratı verilmiştir. Cizyesini zamanında verdiği sürece bu hizmetkâra dokunulmaması için ferman gönderilmiştir ((ÇŞS-2: 35/61) (Evâhîr-i Safer 1272/28 Ekim-10 Kasım 1855)).

⁶ 17 Cemâziyelevvel 1278/20 Kasım 1861.

Agop, aynı handa ikamet eden Halepli tüccar Yasef oğlu Cebre'nin Uzunçarşı'daki dükkânını 1500 kuruşa satın almıştı⁷ (ÇŞS-4: 36/109).

Kayserili Ermeniler, Çorum Ermenileriyle de temas halinde olup aralarında gayrimenkul alışverişi yapıyorlardı. Örneğin Accel-i Üla Mahallesi'nden Sünbül oğlu Totos adlı Ermeni, Gülabibey Mahallesi'ndeki arsasını, Talaslı Nişan oğlu Küçük Ohannes'e satmıştı⁸ (ÇŞS-3: 156/290). Küçük Ohannes'in bu işte önde geldiği başka kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Yine Gülabibey Mahallesi'nden Osman oğlu Mehmed, aynı mahallede bulunan bir evini Küçük Ohannes'e satmıştı⁹ (ÇŞS-3: 191/373).

Bir sicil kaydı da Nurullah Mahallesi'nden Satıroğlu Halil'in kaybolan ve Akdağ'ın Rumdiğin Köyü'nde¹⁰ Ermeni Minasoğlu Karabet elinde bulunan merkebinin, Halil'e iade ve teslim edilmesi hakkındadır¹¹ (ÇŞS-3: 249/524). Bu merkebin buraya gelmesi nasıl oldu? Demek ki Çorum'daki hayvanı çalıp veya satın alıp Kayseri'ye getiren birileri olmuştur. Ayrıca sadece Kayseri'den Çorum'a değil, Çorum'dan Kayseri'ye de bir işleyiş olduğu düşünülebilir.

Canlı hayvan satışı ile ilgili bir başka belge, yine bir usulsüzlük ya da hırsızlık olayını akla getirmektedir: Kayserili Ermeni Tüccar Turaboğlu Artin, Çorum sakinlerinden Karaömer oğlu Mustafa'dan satın aldığı karasığır ineğinin, bir başkasına ait olduğunun kesinleşmesi üzerine, mahkemece elinden alınması sebebiyle, ödediği paranın geri verilmesi için, Mustafa aleyhine dava açmıştır. Sonuçta, tarafların 142 buçuk kuruş üzerinden anlaşmaya vardığı görülmektedir¹² (ÇŞS-5: 29/54).

Belgelerde, bazı tüccarların, belli bölgelerdeki bağ ve bahçeleri veya arsaların alım-satımıyla uğraştıkları da görülmektedir. Örneğin, Çorum'da ikâmet eden Talaslı tüccar Keşişoğlu Yakob, Çomar mevkiindeki bahçesini Turaboğlu Ohannes ile İstefanoğlu Serkiz'e 500 guruşa satmıştır¹³ (ÇŞS-4: 121/ 324). Yine Accel-i Ula Mahallesi'nden Kiroğlu Hasan oğlu Mustafa, Çomar mevkiinde bulunan bahçesini, Penbe Hanı'nda ikamet eden Talaslı tüccar Gevheroğlu Mihail'in iki oğlu Oseb ve Bedros'a 1000 guruşa satmıştır¹⁴ (ÇŞS-4: 143/ 391). Hacı Nasrullah Mahallesi'nden Çorbacioğlu Hacı Mehmed'in oğlu İbrahim Ağa, Çomar mevkiinde bulunan bahçesini Ölçek Hanı'nda kalan Talaslı Kervanbaşıoğlu Karabet'in oğulları Toros ve Hacı Agop'a 1200 kuruşa satmıştır (ÇŞS-4: 295/ 753).¹⁵ Yine, Accel-i Sâni Mahallesi'nden Maksudoğlu

⁷ 1 Ramazan 1285/18 Aralık 1868.

⁸ 11 Cemâziyelevvel 1283/21 Eylül 1866.

⁹ 29 Muharrem 1284/2 Haziran 1867.

¹⁰ Bugün Kayseri'nin Felahiye ilçesi.

¹¹ 21 Şevvâl 1284/15 Şubat 1868.

¹² 3 Şaban 1289/6 Ekim 1872.

¹³ 7ca 1286/14 Eylül 1876.

¹⁴ 21 Şevvâl 1286/24 Ocak 1870.

¹⁵ 17 Rebiülâhir 1289/ 24 Haziran 1872.

Kaltakçı Ali'nin, Kuyuönü mevkiindeki bahçesini Talaslı Turaboğlu Toros ve Agop'a 220 kuruşa sattığı görülmektedir¹⁶ (ÇŞS-4: 347/ 843).

Bazen ölen birinin varisleri de, mirası satıp paylaşmak üzere, Kayserili Ermeni tüccarlara müracaat etmiştir. Būğēt Köyü'nden olup vefat eden Bıyıklıoğlu Mehmed'in oğlu Ali'nin veresesi, Mehmed ve Mustafa ile diğer varislere intikal edince, Çomar mevkiindeki bahçedeki hisseleri Talaslı tüccar İstebanoğlu Küçük Ohannes'e 500 kuruşa satılmıştır¹⁷ (ÇŞS-4: 314/784). Önemli bir nokta, özellikle bunun gibi bahçelerin bazılarında, üzüm ve cehri yetiştirilmesidir ki bu ürünler ticari açıdan önemli ürünlerdir. Ermeniler bu önemli yerlerin ticareti ile önemli bir kar sağlıyor olmalıdır. Örneğin daha önce bunun gibi bahçeler ve arsa alımında adı geçen Küçük Ohannes adlı tüccar hakkında açılan bir dava kaydına bakılacak olursa bu tüccarın oldukça büyük işlere girecek kadar iyi kazandığı görülür. Buna göre, Küçük Ohannes, Ömer Nehci Camii evkafına ait arsa üzerine ruhsatsız olarak bezirhane ve menzil inşa etmiştir. Kendisinden arsa bedeli istenmiş, ayrıca aynı arsa üzerinde bulunan 62 adet dükkândan alınan kiranın artırılmasına karar verilmiştir. Demek ki Ermeni tüccarların en azından bazıları, yalnız arsa alım satımı ile değil, inşaat ve ticarethane işletmekle de ilgilenmekte ve zenginliklerini artırmaktadırlar¹⁸ (ÇŞS-5: 44/ 74).

Bu arada, tüccarların maddî durumlarıyla ilgili olmak üzere, Kayserili Ermenilerin cizyelerinin, “ednâ” (fakir)=15 guruş, “evsat” (orta halli)=30 guruş ve “a'lâ” (zengin)=45 guruş olmak üzere, Çorum'da toplandığını söyleyebiliriz. Yalnız sicillerdeki cizye kaydında, bunlar arasında “a'lâ” olarak kaydedilmiş kimse bulunmaması dikkat çekicidir¹⁹ (ÇŞS-1: 87/123).

Tüccarların varlıkları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan bir diğer belge ise bir terekeye dairdir: Talaslı olup ticaret için Çorum'da bulunan Arzıman oğlu Baska'nın Sarmin Deresi denen yerde katledilmesi üzerine, “hâlikin”²⁰ varisleri olan karısı Eleme, oğulları Arzıman ve İstanbul'da yaşayan Yonya'ya verilmek üzere tutulan terekede; at, yorgan, minder, hurç, bazı örtüler, heybe gibi eşyalar ile uzun kürk, çuka şalvar, boy entarisi, kuşak, kemer, işlik, küçük

¹⁶ 21 Şaban 1289/24 Ekim 1872.

¹⁷ 13 Cemâziyelâhir 1289/18 Ağustos 1872.

¹⁸ 6 Şevvâl 1290/27 Kasım 1873.

¹⁹ 5 Muharrem 1259/5 Şubat 1843.

²⁰ Fermanlarda belirtildiği üzere, bazı yerlerde, Hristiyanlar tarafından ölen olduğunda defin için naib ve müftüler tarafından para için izinnamele istendiği veya zorla verildiği görülmüştür. Bu izinnamelede, Hristiyanlar hakkında tahkir ve tezlil amaçlı kelimeler kullanılmaktadır. Oysa defin işi zaruri bir iş olduğundan, izne gerek yoktur. Kötü sözler ise kimsenin, hiçbir memurun hakkı olmayıp devletin teb'asından kimseye müdahale ettirilmemesi, sözde ve yazıda “padişahın sadık teb'ası” hakkında hakaret içeren kelimeler sarf edilmemesi emredilmektedir. “Mürd oldu” (öldü) yerine herkes için “vefat etti” kelimesi tavsiye edilmektedir. Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslimler lehine sonuçlarından biri olmak üzere örnek ferman için bkz. ÇŞS-2: 34/59 (5 Muharrem 1272/22 Nisan 1836). Bu fermanın yer aldığı defterde yer alan bu belgede ise, bahis konusu bir izinname olmamakla birlikte, tavsiyeye uyulmadığı, “hâlik” (helak olmuş) ifadesinden anlaşılmaktadır.

kürk gibi giyim eşyaları yer almaktadır. Bunların toplam 915 kuruş ettiği, cenaze masrafları ve ticaretle ilgili borçlarının 129 kuruş olduğu hesap edilmiş; kalan 786 kuruş ise, eşine 98 ve iki oğluna 344'er kuruş olmak üzere pay edilmiştir²¹ (ÇŞS-2: 122/ 224).

Bu terekeden başka, Penbe Hanı'nda ikamet ederken ölen Talaslı Turaboğlu Ohannes'in oğlu tüccar Hacı Abraham'ın terekasının satılıp varislerine taksim edilmesine dair de 2 kayıt bulunmaktadır. Hisse paylaşımında sorun olmaması için varislerin isteği ile tescil işleminin yapıldığı belirtilmiştir²² (ÇŞS-4: 238/ 644; ÇŞS-4: 272/706).

Yetimlerin miras meselelerine örnek olarak alabileceğimiz bir belge ise devletin gayrimüslim milletin miras işlerine nasıl dahil olduğunu göstermektedir: Aslen Kayseri'nin Kicıkapı Mahallesi sakinlerinden olup Çorum'da ölen Yasef'in mirasına, mirasçılarının başka yerlerde olmasından dolayı, kanun gereği, Eytam Sandığı tarafından emaneten el konulmuştur. Sonradan, bu malın, mirasçılar tarafından vekil tayin edilen Vasil oğlu Bedos'a teslim edildiği görülmektedir²³ (ÇŞS-5: 13/18).

Bu örneklerle ilgili dikkat çekici olan husus, aslında Osmanlı merkez yönetiminden defaâtle gönderilen fermanlara binaen, gayrimüslim terekelerine karışılmamasıdır. Çünkü önceki fermanlar ya tam anlaşılmamış ya da bazı yerlerde suiistimaller yaşanmış olduğundan tekrar gönderilen fermanlarda, Hristiyan teb'adan mirasçı bırakarak ölenlerin terekelerinin yazılması işi, kadı ve naiblerin yetki sahası dışında olduğundan, kendileri özellikle talep etmedikçe, şeriata uygun olarak, terekenin tespiti ve yazılmasına karışılmaması, kimsenin zorlanmaması emredilmiştir. Varisler, miras paylaşımı konusunda kendi aralarında anlaşamaz ve mahkemeye birbiri hakkında şikâyetle başvururlarsa, ancak o zaman Osmanlı yetkililerince terekenin yazımı yapılacaktır. Yetimlerin mirasçı olarak haklarının korunması söz konusu olduğunda ise, ölen kişinin mallarının tespiti yapılacak, defin ve cenaze masrafları ile borçlar ödendikten sonra kalan para ve mal, yetimlerin vasilerine bırakılacaktır. Diğer taraftan, vasilerin güvenilir olmamasından ve yetimlerin malını harcamalarından endişe ediliyorsa, milletlerinin emini ve mutemedlerinden bir vasi ve nazır talep edilecek, mirasın tamamıyla çocuklara kalması sağlanacaktır²⁴ (ÇŞS-2: 126-127/ 250).

Ermenilerin kilise yapma istekleriyle ilgili ferman suretlerinde, Çömlekçi Mahallesi'nde oturan Ermenilerin kilise yapma isteğine, istenen yerin, sahâbeden Suheyb-i Rumi Hazretleri'nin vakfı olması sebebiyle olumsuz yanıt verildiğini ancak istedikleri başka bir yerde kilise inşa edebileceklerinin ifade edildiğini görüyoruz. Buradaki Ermenilerin de oldukça iyi durumda olduğu, kilise inşa edebildikleri, isteklerinin çok geçerli bir sebeple reddedildiği

²¹ 17 Zilkade 1269/22 Ağustos 1853.

²² 9 Cemâziyelâhir 1288/26 Ağustos 1871; 19 Cemâziyelâhir 1288/5 Eylül 1871.

²³ 11 Muharrem 1290 /11 Mart 1873.

²⁴ 15 Safer 1278/22 Ağustos 1861.

anlaşılmaktadır²⁵ (ÇŞS-2: 113/206). Kayserili Ermenilerin de içinde bulunduğu tüccar Ermenilerin buralara devam ettiği ve kilise inşası için cemaatin çok olduğu düşünülebilir. Ancak bunun netleşmesi için, Kayserili Ermeniler ile Çorumlu Ermeniler arasındaki ilişkilerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru, Amerikan misyonerlerinin, Tarsus, Talas, Merzifon gibi yerlerdeki okulları üzerinden, Çorum ve civarındaki Ermeni komita faaliyetlerine yön vermelerinin, bu tüccarlarla ilgisinin olup olmadığı bir araştırma konusu olabilir.

Sonuç

Çorum'un ticaret güzergâhında olması dolayısıyla Samsun-Kayseri arasında tüccarların ilgisini çeken bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat döneminin ortaya çıkardığı tüccar tiplerinden olmak üzere, müstemin, Avrupalı, beratlı ve hayriyye tüccarı denilen tüccarların Çorum'da bulunması buranın ticaret potansiyelini gözler önüne sermektedir. Tüm bunlarla ilişki içinde bulunan kalabalık bir tüccar grubu olarak ise Kayserili Ermeniler, Çorum'da yerlerini almışlardır. Özellikle hayvan ticareti, gayrimenkul satışı, inşaat yapımı, kumaş ve ilgili maddelerin ticareti gibi işlerle meşgul olan Kayserili Ermenilerin çoğu ise Talas Köyü'nden gelmedir.

Tüccarların han ve müstakil evlerde yaşadıkları görülmektedir. Penbe Hanı, Ölçekçi Hanı gibi yerlerde Kayserili Ermeni tüccarlarının çokluğu dikkat çekici olup belli ticaret sahalarına işaret etmenin yanında, han odalarında belli loncaların toptan kiralama usulü kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir. Kayserili Ermenilerin ikamet ettiği ve faaliyet gösterdiği hanların ve müstakil evlerin, Accel-i Üla, Yavru Turna, Hacı İshak mahallesi ve Kuleli Cami, Çöplük gibi merkez mahallerde bulunması dikkat çekicidir. Bazıları şehrin bu en önemli ticaret mekânlarında dükkânlar da satın almışlardır.

Mülk satışlarının ise genelde aynı mahalden oluşu ve aynı tüccarların pek çok satış belgesinde adının geçmesi, bazı tüccarların belli bölgeleri ve belli işleri ellerine aldıklarına delil olabilir. Bunlardan bazılarının ise oldukça büyük kar elde edecek ve bunu başka işlerde kullanacak kadar zenginleştiği anlaşılmaktadır. Ne var ki incelenen cizye kayıtlarında Kayserili Ermeni tüccarlara tesadüf edilmemiştir. Ödedikleri cizyelerin miktarının fakirden 15, orta halliden 30, zenginden 45 kuruş olarak ayarlanmış olmasına rağmen son kategoriden kimse kaydedilmemiştir.

Kayserili Ermenilere dair belgelerde, Tanzimat'ın gayrimüslimlerle ilgili meselelerini de müşahede etmek mümkündür. Bunlarla ilgili yeni kanunları tanıtan fermanlar yanında

²⁵ 10 Rebiülevvel 1278/15 Eylül 1861.

pratikteki uygulamayı gördüğümüz Çorum sicilleri dönemin atmosferini anlamayı da kolaylaştırmaktadır.

Terekelerin tahririne müdahale edilmek istenmemesine rağmen pek çok tereke örneği bulunmaktadır. Bunu, gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemesinin tesciline ihtiyaç duyması, devletin anlaşmazlıklarda mecburen işe el atması, ancak cemaatlere işi devretmeye çalışması veya emirlere rağmen işe el atmaktan vazgeçmemesi olarak yorumlamak mümkündür ancak bunun için daha fazla belge ve daha geniş bir dönem analizi yerinde olur.

Çorum'un yerli Ermenileriyle birkaç ticari alışveriş dışında temaslarına dair bilgi olmasa da, bu, ilişkinin yokluğuna delil gösterilemez. Bu konuda da daha fazla sicile bakmak faydalı olacaktır. İncelenen belgelerde, Kayserili Ermenilerle ilgili olarak, evlilik ve boşanma konusunda bilgi bulunmamaktadır. Bu da hiç olmadığından değil de, meseleleri kendi aralarında hallettiklerinden olabilir. Çünkü dönem şartları göz önüne alınırsa, gitgide millet yapılanmalarının güçlenmiş olabileceği ve devletin resmi birimleriyle asgari düzeyde iş görür hale gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Bu arada mahkemeye gitmek isteyenler de cemaat tarafından engellenmiş olabilirler.

Son olarak, özellikle tüccarları hedef alarak, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde faaliyet gösteren Amerikan Misyonerlerine de değinmek gerekebilir. Amerikan misyonerleri 19. yüzyılın başından itibaren açtıkları okullar ve bunlara bağlı hastaneler ile Ermeniler arasında milliyetçi hareketler başlatmayı amaçlamışlardı. Bu sebeple “Amerikan Board Okulları” denen bir ağ kurmuşlardı. Bunun ilk ayağı da Talas'ta kurulmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru, Talas'tan ve özellikle Merzifon'dan idare edilen Ermeni komitacılık faaliyetlerinin, Çorum'da etkili olduğu bilinmektedir. Bunda tüccarların rolü ve etkinliği araştırma konusu edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1,2,3,4,5 Numaralı Çorum Şer'iyeye Sicilleri (ÇŞS-1,2,3,4,5)
AÇIKEL, Ali, (2008), “Rum Eyaleti”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35, s.225-226.
AKBAL, Fazıla Akbal, (1951), “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, Ankara: *Bellekten*, XV/60 (Ekim-1951), s.622-628.
ÇADIRCI, Musa, (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Basımevi.
GÜNDOĞDU, Abdullah, (1989), *Çorum'un 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme, (H.1268-1280 M. 1852-1863)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KORKMAZ, Şerif, (1995), *H.1255-1264 (M.1839-1847) Tarihli Çorum Şer'iyeye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

QUATAERT, Donald, (2011), "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", çev. Fatma Acun, *Tanzimat: Değişme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncılık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, s.447-450.

http://www.illerarasimesafe.com/corum_kayseri (Erişim Tarihi: 07 Mart 2008)